

RAD NA JEZIČNOM ODGOJU I KULTURI GOVORA U DANAŠNJOJ ITALIJI

1. U ovom radu nastojat ćemo ilustrirati ono područje glotodidaktičkog i lingvističkog rada koje danas u Italiji zauzima jedno od središnjih, možda čak i najvažnije mjesto. Poznato je da u Italiji postoji s jedne strane golem broj različitih dijalekata (tzv. »horizontalnih« dijalekata, u tradicionalnom, tj. geolingvističkom smislu), a s druge strane i znatne sociolingvističke razlike koje tvore tzv. »vertikalne« dijalekte. Po riječima T. De Maura »per quanto negli ultimi decenni si siano attenuate, le differenze tra le classi sociali restano forti« (De Mauro 1980 : 96); prema tome »non c'è dunque da stupirsi se nella società italiana troviamo profonde differenze anche in fatto di linguaggio« (loco cit.). Zbog svega toga dolazi do brojnih i različitih interferencija kako između dijalekata međusobno, tako i između njih i standardnoga jezika, a to onda iziskuje velik trud i znatna sredstva za poučavanje standardnoga jezika, pa je zato tzv. jezični odgoj (*educazione linguistica*) u centru pažnje. U isto vrijeme taj rad pruža i obilje zanimljiva materijala za sociolingvistiku, psiholingvistiku, glotodidaktiku, dodire i interferencije jezikâ itd.

2. Dok jezična situacija u suvremenoj Italiji daje na taj način vrlo plodno tlo za spomenute lingvističke discipline, današnja joj lingvistika u neku ruku izlazi u susret okrećući se od dosad dominantnog proučavanja apstraktnoga, sistemskoga (otprilike *langue* u učenju F. de Saussurea, *sistem* u strukturalizmu, *kompetencija* u teoriji N. Chomskog) sve više i više prema svemu onome što sudjeluje u funkcioniranju jezika u konkretnim govornim situacijama. J. Lyons je prije nekoliko godina konstatirao pomak interesa »from the narrowly grammatical to the social and behavioural aspects of language« (Lyons 1977 : 152), a slično kažu nešto prije njega i drugi, npr. C. Fuchs i P. Le Goffic (1975 : 112) govoreći o povratku lingvistike na studij izričaja (*énonciation*, tj. konkretna govornoga čina). Znanost o jeziku bavi se danas svim komponentama jezične komunikacije: čovječjim duhom u jeziku (*psiholingvistika*), jezikom u ljudskom društvu (*sociolingvistika*), komunikacijskim situacijama i sudjelovanjem čovjeka u tome te njegovim djelovanjem pomoću jezika na sugovornike (*pragmatika*), a kako se zbiljska jezična djelatnost ne provodi u izoliranim rečenicama, nego su rečenice uvijek »uronjene« u kontekst i/ili situaciju, sve važnije mjesto zauzima i tzv. *transfrastička lingvistika* ili *lingvistika teksta*. Budući da je svim tim disciplinama zajednički cilj opis i studij onih faktora koji sudjeluju u uspješnoj jezičnoj komunikaciji, danas se pored klasične čomskijevske kompetencije uvodi i *kompetencija ostvarenja* (tal. *competenza dell'esecuzione*) ili *komunikacijska kompetencija*.¹

3. Za područja koja ovdje prikazujemo, značajan je i bogat svježim idejama članak A. McIntosha *Language and Style* (Pride-Holmes 1972 : 241—251), pa će biti korisno u ovom radu izložiti glavne misli (koje ćemo uostalom sursresti i u drugim ovdje prikazanim djelima). Suprotstavljajući se tradicional-

¹ Usp. npr. važnost što je komunikativnoj kompetenciji pridaje H. E. Brekle (1975: passim).

noj gramatičkoj nastavi koja u prvom redu analizira rečenice (gotove cjeline), obavlja funkciju crvenog svjetla na semaforu (upozoravajući kako ne valja govoriti) i stoga miriše na formalin, skalpel i dvoranu za seciranje, McIntosh drži da je u jezičnoj nastavi jednako važan kreativni rad, tj. poučavanje u pozitivnom smislu (kako se nešto može kazati), razvijanje svih izražajnih mogućnosti i sposobnosti uspješne jezične komunikacije u zavisnosti od govornika, sugovornika, teme, situacije, svrhe itd.² Ako određeni komunikacijski zahtjevi nisu zadovoljeni, apstraktna gramatička pravilnost neke rečenice, kaže autor, još je ne čini ovjerenom — čak ni u gramatičkom [spac. P. T.] smislu — u pojedinoj situaciji ili kontekstu (Pride-Holmes 1972:244). Izbor različitih izražajnih mogućnosti u tom smislu McIntosh definira kao stil [ostajući pri istoj slici, možemo kazati da takva jezična nastava obavlja funkciju zelenoga svjetla na semaforu naše komunikacijske kompetencije, P. T.]

4. Počinje se dakle shvaćati da dosadašnja, tradicionalna, gramatička nastava nije sve, da je valja dopuniti studijem i učenjem kulture govora i izražavanja, kao i razvijanjem jezične kreativnosti, u vezi s funkcijom jezika u životu čovjeka i društva. Upravo se tim pitanjima bave neki priručnici i drugi radovi objavljeni u nekoliko posljednjih godina u Italiji. Ti radovi nastoje u učmalu gramatičku nastavu unijeti živosti, više praktične primjene, pokazujući da ta nastava nije nešto beživotno i samo sebi cilj, već da je vještina izražavanja i razumijevanja čvrsto povezana s bezbrojnim životnim situacijama. Mnogstvo informacija, svježih pa i «revolucionarnih» ideja s jedne strane, suvremenost materijala s druge, a odsutnost tradicionalnog i suhoparnog gramatičkog aparata (nizanja «pravila i iznimaka») s treće čine te priručnike izvanredno zanimljivima i stimulativnima ne samo za italijaniste nego i za stručnjake na području jezika uopće. Vjerujemo stoga da će prikaz strukture tih djela, njihovih temeljnih ideja i postupaka biti zanimljiv za čitaoce «Stranih jezika».

Radi se o djelima što su ih napisali A. Marchese 1979, R. Simone 1980, T. De Mauro 1980. Njima valja pribrojiti i zbornik *L'educazione linguistica* 1977. Svi su ti naslovi navedeni u bibliografiji.

5. Knjiga A. Marchesea, po riječima samoga autora, nije ni priručnik semiotike, ni sociološki orijentirana komunikološka antologija (što je danas u modi), a nije ni gramatika u užem smislu, već pokušaj tekstovne gramatike koja od makrostruktura postepeno dolazi do riječi. Novinu čine četiri didaktičke točke: prijelaz preko rečenične granice na lingvistiku teksta, povezivanje jezika s drugim komunikacijskim sistemima («la lingua è incomprendibile / / e diciamo pure è mutilata / se viene reciso il suo rapporto segnico con gli altri sistemi di comunicazione, con gli altri codici o linguaggi», str. IV), uvođenje komunikativne kompetencije (koja je šira i kompleksnija od «klasične» čomskijevske, a jedinica joj je poruka — tekst), shvaćanje semiotike kao okvira komunikacije (polazeći od specifičnoga jezično-tekstovnog medija prema širim semiotičkim mehanizmima). Nit vodilja je «l'educazione linguistico-semiologica» ili, točnije — kako sam autor kaže kasnije razmatrajući mogućnosti parafraziranja i sažimanja teksta (str. 247) — «Anche il contenuto di

² Usp. u tom smislu naslov poznatoga Fishmanova članka *Who Speaks What Language to Whom and When*, «La Linguistique» 2 (1965), 67–88.

questo libro può essere condensato in poche righe: "L'educazione linguistica non è limitata al momento grammaticale, ma è inserita in un ampio processo di pratiche comunicative verbali e non verbali". Te bi riječi mogle biti moto cijelom radu na području kojim se ovdje bavimo. Lingvističko-semiološki odgoj služi, prema autoru, s jedne strane, za kritičko razmišljanje o jeziku, a to znači «saper discernere, ad esempio, la mistificazione di una *réclame* pubblicitaria, capire quali sono i meccanismi persuasivi della retorica, valutare la coerenza linguistica di un testo, analizzare i vari livelli, registri e scritture di un messaggio comune o letterario, per capirne il senso profondo» (str. IV). S druge strane, on je i temelj za cijelu višu nastavu iz jezika i književnosti (npr. analiza književnih tekstova, retoričkih mehanizama, usporedbe pojedinih tipova poruka itd.) (str. VI).

6. Marcheseova je knjiga podijeljena u tri dijela: *Dai segni alla lingua, Dal testo alla parola, Il codice grammaticale*. Na kraju su dodani opširna bibliografija (raspoređena po poglavljima) i vrlo koristan rječnik stručnih i znanstvenih izraza upotrijebljenih u knjizi. Sliku o građi izloženoj u prvim dvjema dijelovima dobit ćemo iz naslovâ pojedinih poglavlja. Prvi dio sastoji se od ovih dvanaest poglavlja: *I segni, La comunicazione, I codici non verbali, I mass media, Il messaggio pubblicitario, La lingua e gli altri sistemi di comunicazione, Atti linguistici e comportamento sociale, La retorica, Il testo letterario, Breve storia della lingua italiana, I dialetti, L'italiano oggi*. U drugom dijelu nalazimo sedam poglavlja: *Il testo, Relazioni semantiche, Pragmatica testuale, Segmentazione e analisi del testo, La struttura sintattica, Le trasformazioni, Semantica*. Treći dio sadrži pregled gramatike u užem smislu i obuhvaća samo tri poglavlja: *Fonologia, Morfologia, Morfosintassi*. Svako poglavlje prvog i drugog dijela završava vježbama koje su nazvane *Ricerche e verifiche*: očito je nastojanje da se izbjegnju tradicionalne vježbe i zadaci, mjesto kojih valja razvijati kreativni moment u «istraživanju» i «provjeri» stečenih znanja i vještina.

Zadnja tri poglavlja prvoga dijela odudaraju od prethodnih devet jer obrađuju dijakronijska, dijalektološka i srodna pitanja, kao i različite specijalizirane registre. Tu ćemo naći kratak pregled najvažnijih promjena od latinskoga do talijanskog, nekoliko prikladnih dijalekatskih tekstova s vježbama o regionalnim crtama, a i dosta prostora posvećenog tzv. *linguaggi settoriali, gerghi* itd. Za sociolingvista bit će zanimljiva tabela na str. 233. u kojoj su sintetizirani različiti tipovi jezika, koda i registra. U historijskom dijelu — koji nam je po prirodi naše specijalnosti najbliži — nalazimo samo jednu grešku, no ta je naprosto neshvatljiva: na str. 207. navodi se kao galo-ital-ska crta (u Pijemontu, Lombardiji i Liguriji) «pronuncia palatale delle consonanti gutturali³ davanti ad -e ed -i: si ha in Piemonte (*ciamè* = chiamare), Liguria (*ciamà* = chiamare ed anche *giancu* = bianco), Lombardia (*gias* = ghiaccio)». U toj je kratkoj formulaciji gotovo sve pogrešno: 1) ne radi se ni o kakvim velarnim konsonantima nego o konsonantskim grupama *kl* i *gl*, u jednom primjeru i *bl*; 2) nigdje te skupine ne dolaze pred vokalima *e*, *i* nego samo pred *a*; 3) razvoj *kl* > *č*, *gl* > *ğ* nije tipičan samo za navedena tri dijalekta nego za cijeli talijanski Sjever; 4) ne može se kazati da se radi o «izgovoru» nego o podudarnosti među refleksima određenih latinskih konso-

³ Današnja lingvistika upotrebljava mjesto *gutturale* točniji termin *velare*.

nantskih skupina u književnom jeziku i u sjevernim dijalektima; 5) u primjeru *giancu* uopće se ne radi o velarima, nego o grupi *bl*; napokon 6) *e* i *i* nisu finalni (dakle nije točno: *-e*, *-i*). Zanimljivo je da se malo niže, na istoj strani, isti primjeri tumače posve drukčije, tj. pravilno («i gruppi latini *-cl* e *-gl* [trebalo je *cl-*, *gl-*] si palatalizzano nel lombardo, piemontese ed emiliano: *ciama* = *chiama*, *gias* = *ghiaccio*»; zašto ovdje nedostaje ligurski?).

U karti talijanskih dijalekata na str. 206. furlansko je područje posve pravilno stavljeno među «*isole e penisole d'altra lingua nazionale*», za razliku od sardskog, koji bi prema tome bio talijanski dijalekt (što današnja romanistika, pa čak i talijanska, više ne prihvaća, nego sardskom pridaje status posebnoga romanskog idioma).

7. O nekim se područjima, disciplinama itd. govori na više mjesta: tako se, na primjer, semantika obrađuje dijelom u drugom poglavlju drugoga dijela (s težištem na *tekstualizaciji* /*testualizzazione*/, tj. rečenici: izotopija, hiponimija i hiperonimija, pretpostavke i implikacije u različitim rečeničnim sklopovima), a dijelom u sedmom (klasični Ogden-Richardsov trokut, kontekst, konotacija, semantička polja, kao i zanimljiv materijal o vezi semantike i morfologije, npr. u glagolskom sistemu i sufiksima). U oba se ta poglavlja ponavljaju i neki temeljni pojmovi: presupozicija i implikacija, anafora i katarfora. O pragmatici se govori eksplicitno u sedmom poglavlju prvoga dijela (*Atti linguistici e comportamento sociale*) i u trećem poglavlju drugoga dijela (*Pragmatica testuale*), no pragmatika je zapravo nit vodilja koja se provlači kroz cijelu knjigu. Razmjerno mnogo mjesta poklonjeno je jeziku reklame, s konkretnim ilustracijama, zatim prometnim znakovima, osobito stripovima, a nalazimo i fotografski materijal (str. 64, 65, 72—75, 92. itd.). U okviru petoga poglavlja prvog dijela (*Il messaggio pubblicitario*) čitamo na str. 87. konstataciju «*la pubblicità è la retorica dei nostri tempi, perché come la retorica antica, si propone di persuadere una massa di destinatari (il numero è importante!) e di condizionarne le scelte*». Autor ne želi osuditi cijelu reklamu kao takvu *en bloc*, jer ima i upotrebe govora u racionalne svrhe (npr. politički govor), ali «*è soprattutto la capacità di decodificare esattamente i messaggi pubblicitari che può costituire l'unica arma di difesa contro i soprusi e le mistificazioni dell'ideologia indotta dalla pubblicità e dai suoi miti consumistici*» (loco cit.).⁴

8. Sve ćemo dakle naći u Marcheseovoj knjizi: pregled gramatike (uglavnom na tradicionalnoj osnovi, ali v. odmah dalje), elemente svih suvremenih lingvističkih teorija, uključujući i dosta primjera sintagmatskih označitelja («izvrnutih stabala»), osvrt na Fillmoreovu padežnu gramatiku (str. 335—337), performativne (ili ilokutivne) faktore u jeziku, razlikovanje *teme* (elementa otprije poznatoga) i *reme* (nove informacije) itd. Kako smo već kazali, osobito ima mnogo materijala koji se tiču sociolingvistike (dijalekti, registri jezika), pragmatike (s dobrim pregledom pragmatičkih uputa na str. 268: komunikacijska situacija, odnos govornika i primaoca poruke, cilj i pretpostavke, performativna namjera, jezične funkcije, tip odnosno registar jezika i stila) i lingvistike teksta (analiza strukture teksta, faktori jezične kohezije u tekstu na raznim nivoima itd.).

⁴ U bibliografiji uz poglavlje *Il messaggio pubblicitario* (str. 464—465) nedostaje knjiga M. Medicija *La lingua delle Pagine Gialle*, Torino, 1980.

9. I priručnik R. Simonea namijenjen je radu u školi, iako nema nikakve slične indikacije. Namjena knjige proizlazi iz njezinih šest poglavlja: I. *La lingua che parliamo*, II. *Come comunichiamo*, III. *Una lingua italiana, molte lingue italiane*, IV. *Alcuni aspetti del significato*, V. *Ordine del pensiero, ordine delle parole*, VI. *Gli usi dell'italiano. Alcuni materiali per l'osservazione linguistica*. Obraduju se, dakle, i ovdje horizontalne i vertikalne jezične razlike i interferencije, komunikacija, značenje, veza logike i jezika, kao i razne upotrebe talijanskoga jezika. Faktori jezične upotrebe vrlo su pregledno navedeni u uvodnom dijelu zadnjega poglavlja (str. 231), u odsječku pod naslovom *Lo stile di ognuno e lo stile di tutti*:

«Ognuno di noi, insomma, parla nello stesso tempo:

- la lingua della propria età,
- la lingua della propria famiglia . . . ,
- la lingua della propria classe sociale,
- la lingua della propria città,
- la lingua della propria zona di origine,
- la lingua adatta alla circostanza in cui parla, eccetera».

Pragmatika je, naravno, i ovdje u prvom planu: o tom će nas uvjeriti ovi reci (u uvodnom dijelu VI poglavlja, str. 229): «In realtà, parla bene italiano non chi ha studiato uno o più manuali di grammatica, e ha letto una o più antologie: PARLA BENE ITALIANO CHI RIESCE SENZA DIFFICOLTÀ A PASSARE DA UN USO ALL'ALTRO DELLA NOSTRA LINGUA SECONDO LE NECESSITÀ DEL MOMENTO: . . . Insomma, parla bene italiano chi sa usare l'italiano non in una sola delle maniere possibili, ma nel maggior numero di maniere, e sa scegliere di volta in volta la maniera che gli serve».

10. Kao i priručnik A. Marchesea, i Simoneova se knjiga bavi poviješću talijanskoga jezika (*Come è nato l'italiano*, str. 69—71) i dijalekatskim elementima u standardnom jeziku (*L'italiano e i dialetti*, str. 106—120), a ima i usporedbi s drugim jezicima (npr. u položaju člana i pridjeva, str. 192—194). U smislu kulture jezičnoga izražavanja kojim se ovdje bavimo, vrlo je korisno navesti upute što ih autor daje u uvodnom dijelu V poglavlja, (str. 187—188): «Per far così che la successione delle parole corrisponda esattamente alla successione delle idee, bisogna quindi preoccuparsi di un certo numero di cose:

- che il pensiero sia logico, ordinato, comprensibile;
- che il pensiero venga rivestito con parole adeguate ad esprimerlo, e non con parole improprie;
- che le parole che abbiamo scelto siano a loro volta ordinate in modo logico, comprensibile, adeguato.»

Gramatički je aparat i ovdje «nenametljiv», čak i više nego u Marcheseovoj knjizi, jer nema nikakvih «izvrnutih stabala» ni sažeta gramatičkoga pregleda. Zavisne se rečenice obrađuju uglavnom u petom poglavlju, i na njih ćemo se još vratiti. U okviru III poglavlja, pod naslovom *A che serve una lingua speciale* (str. 141 i dalje), uspoređuju se određeni izrazi u «forma 'comune'» s njihovim ekvivalentima u «forma 'ufficiale'», npr. *correggere* — *emendare*, *cominciare* — *dare inizio a*, *ministero* — *dicastero* itd.; u IV se poglavlju razmatraju semantičke inkompatibilnosti (*il tavolo è stanco, prometto di venire ieri itd.*; str. 160. i dalje), sinonimija (str. 178—179), semantička dvoznačnost itd.

11. Prva tri poglavlja sadrže vrlo korisne tekstovne primjere pod naslovom *Materiali per l'osservazione*: u njima nalazimo suvremene tekstove (npr. jedan članak iz *Panorame*, str. 13), službene tekstove (analiza jezika jednog željezničkog oglasa, str. 52), ali i odlomke iz starotalijanskih tekstova, kao *Ritmo Cassinese* (svršetak XII st.), odlomke iz *Novellina* (svršetak XIII st.), iz *Milione* M. Pola, zatim iz Guicciardinijevih *Uspomena* (XVI st.) i jedno pismo F. Redija (XVII st.) što ga valja prepisati «nella forma più moderna di italiano che ti riesce» (str. 81—82) itd. Slijede odlomci iz Goldonija, Manzoniya itd. Malo dalje daje se po jedna dijalektalna pjesma G. G. Bellija, C. Porte i I. Buttite, sve s prijevodom na standardni jezik (str. 111—117).

Uz te primjere sva poglavlja, osim zadnjega, sadrže i vježbe, ovdje nazvane bez oklijevanja *Esercizi*. No to nisu vježbe u omraženu, tradicionalnom smislu u nekima od njih valja prepoznati različite stupnjeve i oblike adaptacije stranih riječi (npr. u popisu predloženom na str. 105); u drugima treba pažljivo promotriti reproducirane fotografije, pronaći na njima «il fatto centrale» i onda ih opisati «nel modo che ti è più familiare»;⁵ u nekima je potrebno prepisati starije tekstove današnjim jezikom, kao npr. u malo prije spomenutom slučaju odlomka iz Redijeve pisma, u drugima se opet traži da se navedeni glagoli (uvijek u potpunim rečenicama!) dopune semantički kompatibilnim elementima (npr. *L'ingegnere decise di assumere ... le macchine, gli operai, il nuovo stabilimento, un'automobile*). Ima dakako i «gramatičkijih» vježbi, kao npr. vježbe u konstrukciji raznih tipova rečenica, no i one ostvaruju upravo onaj kreativni tip nastave što smo ga u uvodu upoznali u McIntoshovu radu. Tako se, na primjer, na str. 39. i 40. konstatira «Per dire una stessa cosa, quindi, si possono trovare sempre una quantità di modi diversi» i daju se ovi primjeri: 1. *se esci, mettiti il cappotto*; 2. *se si esce, sarebbe bene mettersi il cappotto*; 3. *se esci, bisogna che ti metta il cappotto*; 4. *se esci, perché non ti metti il cappotto?*; 5. *se esci, ti metterai il cappotto ...* itd.⁶ Na str. 48. nalazimo osam grupa po tri ili četiri rečenice koje su sinonimne, a razlikuju se samo određenim nijansama (npr. *Non so se mi sono spiegato. Non so se avete capito. È chiaro quel che ho detto?*); od učenika se traži da grupira zajedno one rečenice iz pojedinih grupa koje se temelje na istom principu.

12. U odsječku *Non si possono arrestare le lingue* III poglavlja govori se o neuspjelim pokušajima «čišćenja» jezika za vrijeme fašizma, pa autor konstatira da «tutte quelle sostituzioni non riuscirono a vincerla, perché pretendevano di spodestare il vero 'padrone' della lingua, che è l'insieme delle persone che la parlano, mettendo al suo posto un 'padrone' fittizio, il potere politico» (str. 126). Malo dalje autor kaže da nema smisla opirati se tudicama jer «la vita della lingua procede come vuole» (loco cit.), pa «chi si sforza di mettersi contro il libero svolgimento della lingua, di bloccare i cambiamenti che di continuo si verificano nella lingua, è destinato a fallire. La lingua è uso,

⁵ Aktualnost i odsutnost preživjela moraliziranja vidi se i u sadržaju fotografija: na jednoj je prikazana kolona automobila u prometnoj gradskoj ulici, na drugoj kockarnica, a na idućoj strani jedna prometna nezgoda.

⁶ Nabranje i uspoređivanje različitih mogućnosti izražavanja jednoga te istog sadržaja približava se tzv. «hipotezi harmonike» (*concertina hypothesis*) F. Liefrinka (1973: passim). To je sažimanje većeg broja na dubinskoj strukturi samostalnih rečenica, pomoću umetanja, koordinacije i nominalizacije, u jednu površinsku rečenicu. Da bi to ilustrirao, Liefrink navodi čak 47 načina na koje se može kazati da je Petra umrla i da nas je to tako šokiralo da smo odrvenili (*Petra died and it so shocked us that we became numb*) (str. 64—65).

e tutto quello che viene largamente usato è accettabile» (str. 127). Puristi su za autora «strani personaggi» (str. 126) jer oni «vorrebbero conservare la lingua 'pura', cioè priva di corruzioni e di mescolanze di elementi di altre lingue» (loco cit.). Iako smo osobno vrlo daleko od pretjerana purizma, ovi nam reci ipak djeluju malo previše permisivno, posebno u Italiji, gdje upravo usvajanje jedne norme predstavlja važan zadatak i težak problem. Sve je to dakako samo reakcija na dobro poznati akademizam i purizam, no ne bi valjalo pretjerati ni u protivnom smjeru. Kao i uvijek, daljnji će razvoj i ovdje naći potrebnu mjeru.

13. Na nekoliko mjesta nalazimo u Simoneovu priručniku formulacije s kojima se ne možemo složiti. Na str. 94. i 95. nastoje se u upotrebi konjunktiva razlučiti dvije grupe, prema tome da li 1) konjunktiv ima «una funzione ben precisa, in quanto veramente serve ad esprimere fatti possibili, desiderati... o supposti» (primjeri: *spero che Carlo ce l'abbia fatta, voglio che tu scriva a tua madre*), tj. «serve ad indicare che quel che si dice è un fatto di cui non si sa se è realmente accaduto, ma un fatto che si desidera, che ci si augura che accada», ili 2) taj način «non ha alcuna funzione precisa, non aggiunge nessun significato particolare al significato della frase, ma è richiesto solo da una generica regola di 'eleganza' del parlare, di accuratezza espressiva» (primjeri: *non uscire di casa prima che sia tornato io, sebbene piovesse, sono uscito, il prigioniero è fuggito senza che nessuno lo vedesse*). Nesumnjivo je da se u svim tim primjerima može pronaći neko posebno značenje konjunktiva (otprilike nešto kao nerealna radnja), kao što se za sve njih može tvrditi i suprotno, tj. da konjunktiv u njima ne kazuje ništa što već ne bi bilo sadržano u nekom drugom segmentu izričaja, da je prema tome konjunktiv u njima redundantan (tradicionalna bi francuska gramatika rekla *servitude grammaticale*).

Pojmovima kao «eleganza del parlare» i «accuratezza espressiva», kada se radi o kategoriji načina, u današnje vrijeme radije ne bismo operirali.

U odsječku o pogodbenim rečenicama (str. 222) razmatra se upotreba konjunktiva u njima pa se uspoređuju ovi parovi rečenica:

Se fossi più giovane, verrei con voi a ballare.

Se avessi visto Luigi, gli avrei riferito queste notizie.

Se non fossi già stato a Roma, ci andrei volentieri.

Se ero più giovane, venivo con voi a ballare.

Se avevo visto Luigi, gli riferivo queste notizie.

Se non ero già stato a Roma, ci andavo volentieri.

Samo je drugi par zaista sinoniman; u prvom je očita razlika između sadašnjosti (lijeva rečenica) i prošlosti (desna rečenica), a da na to nigdje nije upozoreno; i u trećem paru lijeva rečenica sadrži apodozu u sadašnjosti, desna u prošlosti, bez upozorenja na tu razliku. Konstatira se jedino da se radi o «condizioni irrealizzabili» i da su rečenice s indikativnim paradigmama svojstvene pučkom govoru («linguaggio povero di risorse, generalmente sciatto»); ne pomalja li se tu tradicionalni stav prema pučkom govoru, koji nije u skladu s općim smjernicama knjige?) i da osiromašuju jezik jer eliminiraju razlike koje je konjunktiv mogao izražavati (str. 223). Na to bismo primijetili

prije svega da i pučki govor može zacijelo izraziti sve ono što mora izraziti, samo drukčijim sredstvima; a konjunktiv u hipotetskom periodu nema nikakve posebne izražajnosti, jer je jedna od *servitudes grammaticales*. Izražajni je, naprotiv, indikativ (tzv. imperfekt de conatu), no o tome se ništa ne kazuje.

14. U zaključku se može reći da je priručnik R. Simonea izvanredno moderan i stimulativan za sve aspekte složenog problema jezične kulture i jezičnog odgoja u Italiji. U glavnim se područjima, stavovima i mislima podudara s Marcheseovom knjigom, što nije slučajno: oba autora jasno osjećaju što je danas u prvom planu lingvističkih i glotodidaktičkih studija.

15. Drukčijeg je karaktera i drukčije namjene od ovih prvih dviju knjiga knjižica T. De Maura: ona nije namijenjena školi nego širokim slojevima, pa se jasno osjeća popularizatorski karakter, a to pokazuje i podnaslov na koricama: *Come parlare e scrivere semplice e preciso. Uno stile italiano per capire e farsi capire*. U dvadeset i tri poglavlja, na koja je podijeljena knjiga, obrađuju se temeljna jezična i semiološka pitanja: jezik i pismenost u Italiji i u svijetu, drugi načini sporazumijevanja, važnost ljudske komunikacije («... parlare non è necessario per vivere da esseri umani, Quello di cui non possiamo fare a meno sono non le parole, ma la comunicazione», str. 20), različiti semiološki kodovi koji se uspoređuju s jezikom, zatim lingvistički znak, na kome ćemo se malo poduže zadržati. Klasičnom dvojstvu *significante* — *significato* autor daje apstraktno značenje, dok u konkretnim realizacijama (što naziva *enunziato*) prvome odgovara «smisao» (*senso*), drugome «realizacija» (*realizzazione*) (str. 33). Jezični znak ima četiri dimenzije, od kojih svaka simbolizira jedan odnos: *sintaktička dimenzija* (odnos prema drugim znakovima), *semantička dimenzija* (odnos znaka i smisla), *pragmatička dimenzija* (odnos znaka i korisnikâ) te *izražajna dimenzija* (odnos znaka i realizacije). Prve tri dimenzije ponavljaju danas već klasičnu Morrisovu podjelu semiotike, dok je četvrta očito na planu *significante*-a. Jezici se ne mogu identificirati ni s jednim tipom semioloških kodova, nego tvore poseban tip, jer su — za razliku od najbližega im koda, a to je tzv. kalkulus — kreativni. Svatko poznaje samo dio svih mogućih znakova. «Invece di essere un codice non-creativo, come debbono essere i calcoli, una lingua è un insieme fortemente creativo» (str. 74) jer «... in qualche modo ci si intende. Ma tale modo non è quello dell'applicazione di un numero definito di regole rigide a un numero altrettanto definito e ristretto di unità con cui operare. È un modo che, invece, deve fare appello a tutta la capacità 'creativa' che gli esseri della specie umana hanno in eredità col loro patrimonio biologico» (loco cit.). Zato «siamo tutti un po' creativi»: to je naslov 12. poglavlja, gdje se na lak način govori o stvaranju riječi u skladu s potrebama, a na šest su stranica prikazani jezici Evrope, jezici svijeta i jezici civilizacije.⁷ Kreativnost može biti *pravilna* ako se kreće unutar granica postojećega (predstavnik N. Chomsky) ili *inventivna* ako po potrebi prelazi granice sintakse i leksika (predstavnik B. Croce) (str. 86). Autor kaže «se vogliamo capirci e farci capire, dobbiamo rassegnarci, per dir così, a essere poco originali» (str. 87). U vezi s time nalazimo u 15. poglavlju (na str. 94. i 95) definiciju jezika (kao

⁷ Na karti jezika u Evropi cijela Istra i područje Rijeke pogrešno su označeni kao da pripadaju slovenskom jeziku.

poseban tip koda): *semiološki kod, sastavljen od beskonačna broja artikuliranih znakova, koji se mogu poredati na bezbroj načina, s neproračunljivom sinonimijom, pa prema tome i sa znakovima kojih se značenja mogu odnositi na različite planove iskustva, uključujući u to i jezik: njegove dijelove, funkciju i povijest*. Malo dalje čitamo sljedeću tvrdnju, koju ne bismo prihvatili: «le parole e le frasi sono fatte in modo che di esse possiamo servirci per dare espressioni a ogni possibile esperienza» (str. 98). Ma kako bio bogat i elastičan ljudski jezik, njime ipak ne možemo sve i potpuno izraziti ni opisati. — Naredna poglavlja razmatraju nivoe leksika i specijalne terminologije u odnosu prema općem jeziku, kao i različite oblike jezične aktivnosti u zavisnosti od sociolingvističkih faktora. Pragmatički moment dolazi u prvi plan posebno u kratkom 17. poglavlju (*Il linguaggio 'interiore' ed esteriore' e gli stili collettivi*): kad god govorimo, biramo različite mogućnosti izražavanja, kaže autor i duhovito poentira zaključujući «siamo costretti ad essere liberi» (str. 115). Tko govori, pazi kome govori: ako se obraća širokom auditoriju, izbjegavat će lokalizme ili specijalizirane sektore leksika, a poslužiti će se i formalnijim stilom nego, na primjer, u prijateljskom dijalogu. Govornik ima na raspolaganju nekoliko izbora: riječi, stupanj formalnosti, kanal, sudionike itd. Pragmatičkim se pitanjima bave i ostala poglavlja, kako pokazuju i njihovi naslovi (18. *Le condizioni esterne del discorso*, 19. *Nella fabbrica dei discorsi*, 20. *La scelta delle parole*, 21. *Parole per farsi capire*, 22. *Fraasi per farsi capire*, 23. *Dalla parte dell'interlocutore*). Da spomenemo samo neke od brojnih misli i praktičnih savjeta: «ciò di cui parliamo con i segni di una lingua non giace su un solo piano, ma all'intersezione di diversi piani di esperienza. La sensazione di aridità che qualche volta ci affligge, dipende dal non aver riflettuto abbastanza a questo intreccio di piani» (str. 125); unutarnji su faktori govora sadržaj (semantička komponenta), svrha (pragmatika), sudionici (sociopragmatika) i naposljetku sama jezična sredstva (lingvistička komponenta) (str. 124). Bilo da pripremamo govor ili pisani tekst, korisno je izraditi plan izlaganja (*scaletta*), a bolje je govor *govoriti*, ne *čitati*, jer ovo posljednje «in generale è soltanto un modo per annoiare la platea» (str. 128).

16. Osvrćući se ukratko na rečenice (svršetak 22. poglavlja) De Mauro kaže da nas je duga i slavna tradicija naučila da, govoreći pred učenim ljudima, valja reći *benché piova, io esco* ili *quantunque piova, io esco*, ali da je sigurno jednako efikasna i obična rečenica kao npr. *piove e io esco lo stesso* (str. 142). Opet nailazimo na onu crvenu nit što smo je od McIntosha i Liefrinka mogli pratiti kroz sva tri analizirana talijanska djela: *opis različitih, pragmatički uvjetovanih mogućnosti da izreknemo isti sadržaj*. Upravo to eksplicitno kaže naš autor u zadnjem poglavlju: «Non facciamoci mai spaventare da chi pretende di imporre vincoli dall'esterno al nostro esprimerci, da chi stende liste di parole e modi di dire accusati di questa o quella colpa: origine straniera, eccessiva popolarità, dialettalità, colloquialità. La sola regola nel mondo della comunicazione con parole è data dagli altri coi quali comunichiamo. La sola vera regola è verificare la capacità che una parola o una frase ha di trasmettere a interlocutori e riceventi determinati il senso che con essa volevamo trasmettere» (str. 143).

17. Knjižica završava dodatkom (T. De Mauro u suradnji sa S. Gensinijem i Emilijom Passaponti) o tzv. osnovnom leksiku talijanskog jezika, nakon čega slijedi taj leksik (6690 jedinica). U sklopu toga dodatka, prije popisa riječi,

još se jednom ilustrira izbor raznih izražajnih mogućnosti za jedan te isti sadržaj, ovaj put s leksikološkoga gledišta. Odnos razumljivosti i specijaliziranih riječi obratan je: ako se služimo riječima iz temeljnog leksika, razumjet će nas 66% Talijana, a što je specijaliziranih riječi više, taj će postotak biti, naravno, manji (str. 149). Kao primjer navode se ove četiri rečenice (za sadržaj 'Krevet nije uređen, ali sam umoran pa mi pogled na nj ipak izaziva san'):

1) *Il letto è in disordine. Ma sono stanco e a vederlo mi fa venire sonno lo stesso.*

To će razumjeti najmanje 76% Talijana.

2) *Ad onta del suo disordine, il giaciglio mi spira sonno al solo vederlo a causa dell'affaticamento.*

Krug onih koji će ovo razumjeti, već je znatno uži (npr. ljudi s raznim diplomama).

3) *Un'aura ipnotica promana comunque dal talamo verso di me nell'atto solo della percezione ottica catalizzata dall'astenia.*

Tu rečenicu mogu razumjeti samo «laureati» (ljudi s visokoškolskom spremom), dakle otprilike 1,8% Talijana, a i od njih ne svi.

4) Napokon, «se la questione è giocare a non capirsi» (str. 150), možemo se i ovako izraziti:

L'astenicità del mio privato fa sì che lo sciabugliamento talamico sia auraticamente ipnotico o, per dir meglio, ipnoticamente auratico nella mia introiezione psichica del percepito ottico.

Ništa se ne kaže o postotku onih koji mogu ovo razumjeti: sigurno je da je taj postotak, bar s gledišta normalna funkcioniranja svakodnevnoga jezika, praktički jednak nuli. Zato poglavlje — a s njime i cijela knjiga — i završava rečenicom «Non pare esserci limite noto alla possibilità di oscurare un discorso e di rubare agli altri la possibilità di capirlo senza lunghe e spesso poco utili riflessioni» (str. 150). Poruka i pouka svima koji se u najrazličitije svrhe diljem svijeta služe jezikom, posve je očita i vrlo, vrlo korisna!

18. Osvrnimo se naposljetku još ukratko na zbornik *L'educazione linguistica*. Na uvodnom je mjestu neke vrste manifest grupe GISCEL (Gruppo di intervento e studio nel campo dell'educazione linguistica, konstituirane u okviru SLI /Società di Linguistica Italiana/ i potvrđene na sastanku od 2. travnja 1975. s ovim ciljem: «definire i presupposti teorici basilari e le linee di intervento dell'educazione linguistica, proponendole all'attenzione degli studiosi e degli insegnanti italiani e di tutte le forze che, oggi, in Italia, lavorano per una scuola democratica»; str. 1, bilješka). Odsjecci u tom manifestu imaju ove naslove: I. *La centralità del linguaggio verbale*, II. *Il suo radicamento nella vita biologica, emozionale, intellettuale, sociale*, III. *Pluralità e complessità delle capacità linguistiche*, IV. *I diritti linguistici nella Costituzione*, V. *Caratteri della pedagogia linguistica tradizionale*, VI. *Inefficacia della pedagogia linguistica tradizionale*, VII. *Limiti della pedagogia linguistica tradizionale*, VIII. *Principi dell'educazione linguistica democratica*, IX. *Per un nuovo curriculum per gli insegnanti*, X. *Conclusioni*. Autori manifesta vrlo su kritični prema tradicionalnoj nastavi jezika predbacujući joj da je politički i klasno pristrana (str. 8), da stvara u učenicima strah od pogrešaka i osjećaj stida prema svojim lokalnim i kolokvijalnim jezičnim tradicijama (str. 9) te da im

ucjepljuje «l'abitudine a tacere e a rispettare con deferenza chi parla senza farsi capire» (loco cit.). Tradicionalna gramatička nastava je *pristrana* jer isključuje povijest jezika i jezičnu povijest,⁸ sociologiju jezika, psihologiju i semantiku; ona je *beskorisna* u odnosu prema temeljnim i primarnim ciljevima jezičnog odgoja, a da i jest savršena, vrlo bi malo koristila za zbiljsku jezičnu sposobnost, tj. samo utoliko ukoliko jezik omogućuje metajezično razmišljanje o samom sebi (no — dodaju autori — vjerovati da razmišljanje o nekom pravilu olakšava njegovu upotrebu isto je kao misliti da onaj tko poznaje anatomiju nogu, trči brže od drugih); napokon, tradicionalna je gramatička nastava *štetna*, jer su metoda i teorija zastarjele i pogrešne, a zadovoljavajuća pomagala (historijski rječnici, sustavni opisi itd.) ne postoje. Stoga će proći još mnogo vremena dok se pojavi adekvatna gramatika, a dotle će učenici i dalje bubati pravila i paradigme, tj. «cose teoricamente sgangherate e fattualmente non adeguate o senz'altro false» (str. 8). U 8. poglavlju iznosi se što se razumijeva pod principima demokratskoga jezičnog odgoja: 1) Razvoj jezičnih sposobnosti mora biti čvrsto povezan s ispravnom socijalizacijom i sa psihomotoričnim razvojem te mora dovesti do zrelosti izražajnih i simboličkih sposobnosti. 2) Taj razvoj ne smije biti cilj nego sredstvo sudjelovanja u društvenom i intelektualnom životu, pa ga valja motivirati radnim i drugim aktivnostima. 3) Razvoj jezične sposobnosti mora polaziti od osobne, obiteljske i ambijentalne pozadine učenikove, te postepenim proširenjem obogaćivati njegovo jezično blago. 4) Učenike valja naučiti da cijene sve geografske, vremenske, socijalne, historijske i druge razlike u društvu, da bi u njemu mogli živjeti «senza esserne succubi e senza calpestarla». 5) Uz proizvodnu valja razvijati i receptivnu jezičnu sposobnost (razumijevanje sve većeg broja riječi i rečenica). 6) Uz usmenu treba razvijati i pismenu stranu jezične djelatnosti upućivanjem na njihove međuzavisnosti i na prijelaz s jedne na drugu. 7) Treba razvijati sposobnost prijelaza s lokalnih, kolokvijalnih, neformalnih tipova formulacija na općenite, svjesne i formalne. 8) Valja razvijati i poznavanje specijaliziranih terminologija, kao i institucionalizirane upotrebe općeg jezika (pravnički, književni, pjesnički jezik). 9) Unutar svega rečenoga treba od početka razvijati inherentnu sposobnost jezika da se sam definira i analizira, te time pripremati teren za kasnije, više stupnjeve nastave. 10) Uvijek treba razvijati smisao za funkcionalnost jezika.

Te se ideje i postulati u mnogo čemu podudaraju s onim što već poznajemo iz dosad izloženih djela, pa je sigurno da podudarnost ne može biti slučajna. Da ponovimo! U naše se doba s raznih strana i na razne načine dolazi do istih zaključaka i uviđaju se iste potrebe u suvremenom jezičnom odgoju i kulturi govora. Stara jezična pedagogija, kažu autori, bila je imitativna, preskriptivna i ekskluzivna; govorila je: «Moraš uvijek reći samo ovako. Sve drugo je pogrešno.» Novi (i smioniji) jezični odgoj naprotiv kaže: «Možeš reći i ovako i onako; i ono što se čini pogrešno i čudno, može se reći i govori se; a ovakav ili onakav ćeš rezultat postići, budeš li govorio ovako ili onako».⁹ Stara je

⁸ Autori razlikuju *storia della lingua* (fenomeni del mutamento linguistico) i *storia linguistica* (relazioni fra tale mutamento e le vicende storico-sociali) (str. 7). Ako se ne varamo, prvi pojam odgovara onome što se inače izučava u tzv. *historijskoj gramatici*, drugi tzv. *povijesti jezika*.

⁹ Budući da svatko, po prirodi stvari, teži uspješnoj jezičnoj djelatnosti, ne možemo se otići dojmu da se ovdje, nekako «na mala vrata», uvodi valorizacija, distinkcija «pravilno/nepravilno», gotovo prijetnja neuspjehom, u slučaju nepoštivanja određenih zakonitosti. Nije li to, s pragmatičke pozicije, u biti isto ono što tradicionalna gramatika čini razlikujući također «pravilno» od «nepravilnoga», samo s gledišta jezične norme?

jezična nastava bila diktatorska, no to ne znači da je nova anarhična: i ona ima kompas i temeljno pravilo. Kompas je komunikativna funkcionalnost govorenog ili pisanog teksta i njegovih dijelova prema sugovornicima kojima je tekst faktično namijenjen, a to uključuje i poštovanje ne samo lokalnih nego i proširenijih govora (str. 11).

19. Nakon ovoga manifesta, koji je valjalo opširnije prikazati, navest ćemo samo autore i naslove njihovih priloga: L. Renzi, *Introduzione ai problemi dell'educazione linguistica*; A. M. Mioni, *La situazione sociolinguistica italiana: problemi di classificazione e di educazione linguistica*; P. Benincà, *Dialecto e scuola: un rapporto difficile*; L. Vanelli, *Usi della lingua e stratificazione sociolinguistica nella scuola*; G. C. Lepschy, *La pronuncia dell'italiano*; G. Cinque — M. T. Vigolo, *A che cosa può servire la grammatica*; M. G. Lo Duca, *Il compito di italiano: verso l'autovalutazione*; L. Renzi i dr., *Limiti della comprensione della lingua dei giornali a Padova, e dintorni*; M. A. Cortelazzo — I. Paccagnella, *Educazione alla verbalizzazione differenziata e utilizzazione della televisione*. Na kraju su dodane dvije kratke bibliografije (opće lingvistike i jezičnog odgoja).

20. Za suvremeni jezični odgoj u Italiji karakteristično je dakle ovo:

1) Zastarjelost, okoštalost, neadekvatnost tradicionalne gramatičke nastave, u čemu se svi slažu. Tome nasuprot nastoji se ukazati na usku povezanost jezika i života i unijeti u nastavu jezika više suvremenosti, aktualnosti, živosti.

2) U centru je jezičnog odgoja funkcionalnost, dakle pragmatički faktori: svrha komunikacije, sugovornici, situacija, postignuti efekt jezične djelatnosti itd.

3) Pored čisto gramatičke pravilnosti nastoji se razvijati kreativnost, različite mogućnosti izražavanja, a isto tako i jasnoća misli i njihova pretakanja u smislen tekst.

4) Nastoje se valorizirati različiti koegzistentni registri jezika, horizontalni i vertikalni dijalekti itd., ne zapuštajući pri tom tradicionalne vrijednosti.

5) Kao reakcija na tradicionalni akademizam i purizam, jasno se uočava mnogo veća tolerancija i permisivnost.

21. Ali svaka permisivnost ima granica, kao što se to ipak i u ovdje prikazanim priručnicima, eksplicitno ili implicitno, priznaje. Stoga se mogu iznijeti i neke opaske i prigovori. Posve je razumljivo da možemo biti oduševljeno protiv tradicionalnoga bubanja pravila i iznimaka, protiv «anatomske» gramatičke analize i primjera istrgnutih iz realnoga konteksta i situacije; no to ne znači da smijemo identificirati gramatiku s načinom kako se ona u školama predaje i *en bloc* je odbaciti. Nije točno da gramatika sadrži «cose sgangherate e senz'altro false», jer gramatika i nije drugo nego skup pravila — ma čime ona bila motivirana — potrebnih za (u svakom smislu) ispravnu jezičnu djelatnost. Gramatika je samo sustavni oblik tih pravila, što ga dijete usvaja nesvjesno, a čovjek u kasnijoj dobi svjesno; drugim riječima, bez usvajanja i automatizacije određenog broja pravila ne ide i neće nikada ići. Zato je besmisleno govoriti o «učenu jezika bez gramatike», jer to znači «učiti jezik bez jezika». Na koji će se način gramatika usvojiti, drugo je pitanje; no da se ona mora usvojiti, izvan svake je sumnje.

Ali jezična je djelatnost istodobno i vještina i znanje, ona je i intelektualna i psihička i fizička aktivnost, pa se ne može usporediti s trčanjem (da ne govorimo o tome kako nam se čini da onaj tko poznaje anatomiju nogu — i ne samo nogu, jer i u našem tijelu *tout se tient!* — ipak lakše uvježbava, pa dakle i bolje trči od drugih). Kada gramatika bude upotpunjena svim onim što se odnosi na funkciju jezika u društvu i životu i čime smo se ovdje pozabavili, kada dakle bude gramatika u sveobuhvatnom, širokom smislu i posve dovoljna za potpuno učenje i za ispravan jezični odgoj, bit će još jasnija — ukoliko je to moguće — apsurdnost «učenja jezika bez gramatike». Zato ćemo završiti adaptacijom poznate latinske izreke koju smo već jednom citirali na stranicama ovoga časopisa:

Grammaticam expellas furca, tamen usque recurret.
U to smo čvrsto uvjereni.

L I T E R A T U R A

- H. E. Brekle, *Introduzione alla semantica*, Bologna, 1975.
T. De Mauro, *Guida all'uso delle parole*, «*Libri di base*» br. 3, Rim, 1980.
C. Fuchs — P. Le Goffic, *Initiation aux problèmes des linguistiques contemporaines*, Paris, 1975.
F. Liefrink, *Semantico-Syntax*, London, 1973.
J. Lyons, *Chomsky*, Fontana/Collins, 1977.
A. Marchese, *Pratiche comunicative, guida all'educazione linguistica e semiologica*, Milano, 1979.
A. McIntosh, *Language and Style*, u: *Pride-Holmes 1972*, 241—251.
J. B. Pride — J. Holmes, *Sociolinguistics*, Harmondsworth, 1972.
Različiti autori: *L'educazione linguistica*, *Atti della Giornata di studio «Giscel»*, Padova 17. settembre 1975; Padova, 1977.
R. Simone, *Il libro d'italiano*, Firenze, 1980.

L'EDUCAZIONE LINGUISTICA NELL'ITALIA ODIERNA

Riassunto

Il contributo presenta al pubblico, innanzitutto glottodidattico, gli indirizzi che attualmente sono al centro dell'educazione linguistica in Italia: conformemente all'evoluzione mondiale, sono la pragmatica, la sociolinguistica, la linguista testuale. In un termine, oggi sono nel primo piano i fattori che governano i singoli atti locutori concreti, cioè la comunicazione. Vengono analizzati e discussi alcuni manuali e lavori di altro genere (Marchese 1979, Simone 1980, De Mauro 1980, *L'educazione linguistica* 1977). Al posto dell'insegnamento grammaticale tradizionale, con la sua analisi di frasi fatte isolate dal contesto e/o dalla situazione reale e con il suo purismo e accademismo, si riconosce la necessità di sviluppare nei discenti la cosiddetta competenza comunicativa e la conoscenza attiva di tutte le possibilità espressive, in dipendenza dai fattori pragmatici e sociolinguistici; si ammette la pluralità della norma, si cercano di valorizzare i singoli registri linguistici, i dialetti sia orizzontali che verticali; si studiano tutti i fattori che assicurano un'attività linguistica corretta e (pragmaticamente) soddisfacente. Anche gli esercizi cercano di essere quanto più attuali, per accentuare i molteplici rapporti tra la lingua, la società e la vita. La reazione al purismo tradizionale porta però talvolta ad esagerare l'importanza della comunicazione come la sola norma linguistica reale, per cui si assume un atteggiamento eccessivamente permissivo nei confronti della norma tradizionale e altrettanto negativo di fronte alla grammatica.